

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02**

**TEMIR YO'L TARMOG'I XARAJATLARI TUZILMASIDAGI
SILJISHLAR VA ULARNING OMILLARI**

Xolbutaeva Shakhnoza Abduvalievna

PhD in Economics, Associate Professor

Tashkent State University of Economics

e-mail: sh.xolbutayeva@tsue.uz

Kirish. Raqamlashtirish investitsiyalarining yo'nalishini asoslash uchun xarajatlarning qaysi faoliyat turlarida to'planayotgani va ularning o'sish manbai ma'lum bo'lishi lozim. Tadqiqotning maqsadi — tarmoq xarajatlari tuzilmasidagi siljishlarni va o'sish omillarini miqdoriy baholash.

Usullar. Tahlil muallif tomonidan ilgari taklif etilgan institutsional-iqtisodiy mexanizm bloklari tuzilishiga tayanadi [2]. «O'zbekiston temir yo'llari» AJning 2017–2020-yillar statistikasi bo'yicha [1] olti faoliyat turi kesimida tuzilmaviy siljish indeksleri (Gatev, Ryabtsev, Salai) va Herfindal-Hirshman indeksi hisoblandi. Xarajat o'zgarishi ikki omilli indeks tahlili bilan hajm va birlik xarajat omillariga ajratildi: $\Delta C = (q_1 - q_0) \cdot c_0 + (c_1 - c_0) \cdot q_1$.

1-jadval.

Xarajatlarning faoliyat turlari bo'yicha tuzilmasi¹, %

Faoliyat turi	2017	2018	2019	2020
Infratuzilma	31,11	31,13	31,17	36,41
Tortish	31,33	34,40	33,87	26,99
Korporativ boshqaruv	14,69	13,65	16,11	20,56
Yo'lovchi tashish	8,41	7,36	6,65	4,59
Yuk tashish	7,64	7,58	6,71	6,10

¹ Manba: [1] asosida muallif hisob-kitobi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02**

Harakat tarkibiga xizmat ko'rsatish	6,82	5,88	5,49	5,35
-------------------------------------	------	------	------	------

Natijalar. Tuzilmaviy siljish indeksleri: Gatev — 0,1432, Ryabtsev — 0,1018, Salai — 0,1597, ya'ni siljish sezilarli darajada. Infratuzilma ulushi 31,1 dan 36,4 foizga, korporativ xarajatlar 14,7 dan 20,6 foizga oshgan; tortish ulushi 31,3 dan 27,0 foizga, harakat tarkibiga xizmat ko'rsatish ulushi 6,8 dan 5,4 foizga kamaygan. Konsentratsiya 0,2341 dan 0,2564 ga ortgan. Xarajatning 3 535,0 mlrd so'mlik o'sishi to'liq birlik xarajat hisobiga (+3 805,2) yuzaga kelgan, hajm omili esa manfiy (−270,2). Amaldagi lokomotivlar ulushi 89,0 dan 81,3 foizga tushgan.

Xarajatlarning hajmga reaksiyasi yoy elastikligi orqali ham baholandi. 2018–2019-yillarda elastiklik birga teng bo'lib, xarajatlar hajm bilan mutanosib o'zgargan. 2019–2020-yillarda esa hajm 13,9 foizga qisqarganda xarajatlar 16,5 foizga oshgan va elastiklik manfiy qiymat — −1,19 — olgan. Bu natija xarajatlarning katta qismi doimiy xarakterga ega ekanligini bevosita ko'rsatadi: tashish hajmi qisqarganda ularni mos ravishda kamaytirish imkoniyati mavjud emas.

Muhokama. Xarajatlar bevosita tashish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan yo'nalishlarda to'planmoqda, harakat tarkibiga xizmat ko'rsatishning nisbiy qisqarishi esa texnik holatning yomonlashuvi bilan bir vaqtda kuzatiladi. Hisob-kitob nominal qiymatlarda bajarilgani uchun birlik xarajat omilida narx ta'siri ham mavjud; biroq hajm omilining manfiyligi narx darajasiga bog'liq emas, shu sababli xulosaning yo'nalishi deflyatorlashdan keyin ham saqlanadi.

Alohida e'tiborni 2018–2019-yillar davri talab qiladi: unda xarajatlar o'sishi deyarli to'liq hajm hisobiga yuzaga kelgan, birlik xarajat esa amalda o'zgarmagan. Ushbu davr tahlil qilingan yillar orasida eng samarali bo'lib, u keyingi tahlillarda qiyoslash bazasi sifatida qo'llanilishi mumkin. 2019–2020-yillarda esa hajmning qisqarishi xarajatlarni 823,4 mlrd so'mga kamaytirishi lozim edi, biroq birlik xarajatning o'sishi ularni 1 963,1 mlrd so'mga oshirib yubordi; bu doimiy xarajatlar ulushining yuqoriligini ko'rsatadi.

2-jadval.

Xarajat o'zgarishining omillar bo'yicha taqsimlanishi, mlrd so'm²

² Manba: muallif hisob-kitobi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02**

Davr	Jami o'zgarish	Hajm omili	Birlik xarajat omili
2017 → 2018	+2 110,4	+88,7	+2 021,7
2018 → 2019	+284,9	+284,6	+0,3
2019 → 2020	+1 139,7	−823,4	+1 963,1
2017 → 2020	+3 535,0	−270,2	+3 805,2

Harakat tarkibining holati bo'yicha ma'lumotlar ushbu xulosani qo'shimcha ravishda asoslaydi. Tahlil davrida lokomotivlarning ro'yxatdagi soni 544 tadan 481 taga, amaldagi lokomotivlar esa 484 tadan 391 taga kamaygan. Harakat tarkibiga xizmat ko'rsatish xarajatlarining nisbiy qisqarishi va amaldagi park ulushining pasayishi bir vaqtda kuzatilishi ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish tizimida resurs yetishmovchiligi mavjudligini bildiradi.

Tuzilmaviy siljishning mazmuni raqamlashtirish yo'nalishlarini aniqlashda muhim. Korporativ boshqaruv xarajatlari ulushining olti foizlik nuqtaga oshishi boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish — hujjat aylanishi, hisob va rejalashtirish tizimlari — iqtisodiy asosga ega ekanligini ko'rsatadi. Infratuzilma xarajatlarining ortishi esa uning holatini masofadan kuzatish tizimlariga bo'lgan ehtiyojni bildiradi.

Xulosa. Tarmoq xarajatlarining o'sishi hajm bilan emas, birlik xarajat bilan belgilanadi. Bu raqamlashtirishni birinchi navbatda birlik xarajatni pasaytirish va harakat tarkibining texnik holatini monitoring qilish vositasi sifatida qarashni asoslaydi.

Adabiyotlar

1. «O'zbekiston temir yo'llari» AJ. Bazaviy operatsion va moliyaviy statistika, 2017–2020-yillar.
2. Xolbutaeva Sh.A. Temir yo'l tarmog'ini raqamlashtirishning institutsional-iqtisodiy mexanizmini baholashning ilmiy-uslubiy asoslari: monografiya. — Toshkent: Modern Science and Research, 2026. — 212 b.